

РЕЛІГІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ І КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА РЕГІОНУ

У статті В.Ханстантинова «Релігійна толерантність і культурна спадщина регіону» проаналізовано зміст та особливості релігійної толерантності. Розглянуті перешкоди щодо її запровадження у практику міжконфесійних, міжцерковних відносин. Висвітлені принципи регіональної політики і виховний потенціал культурної спадщини Миколаївщина для утвердження цінностей релігійної толерантності.

Ключові слова: релігія, толерантність, нетерпимість, регіон, культурна спадщина, міжконфесійні відносини.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Поліконфесійність, багатоетнічність і пов'язане з ними розмаїття культур є прикметною ознакою як України загалом, так і практично всіх регіонів, що входять до її складу. Неоднорідність етноконфесійного середовища породжує проблему співіснування в ньому несхожих між собою світоглядно-цінісних орієнтирів, духовних практик, соціокультурних кодів, традицій та способів життя, сповідуваних великими групами людей. В історичному минулому можна побачити різні приклади розв'язання цієї проблеми – від віротерпимості, толерантності аж до ворожнечі, кривавих конфліктів на релігійному ґрунті. Велика, а частіше за все й визначальна роль при цьому належала державній владі, рівню її політичній мудрості, відданості принципам людяності. Новизною статті є проведений аналіз зв'язку традиції толерантності-нетолерантності в контексті функціонування духовної спадщини Миколаївської області.

Стан розробленості теми в науці. За умов сьогодення релігійна толерантність виступає одним із чинників соціально-політичної стабільності, здорового духовного клімату, інвестиційної привабливості як держави в цілому, так і окремих її регіонів. Ті чи аспекти релігійної толерантності, особливості та шляхи її утвердження на рівні регіону розглядалися в розвідках таких вітчизняних дослідників як А. Колодний, Л. Филипович, В. Єленський, О. Саган, М. Бабій, С. Боруцький, С. Здіорук, М. Кирюшко, І. Козловський, В. Перевезій, А. Нікітіна, О. Шуба, О. Хомчук. Проте залишаються, на наш погляд, ще недостатньо висвітленими питання, пов'язані із специфікою власне релігійної толерантності, її місця

* Ханстантинов В.О. – кандидат філософських наук, доцент Чорноморського державного університету ім. П. Могили (м. Миколаїв), докторант.

в культурній спадщині регіону та можливостей її формування на основі такої спадщини суб'єктами влади і управління.

Формулювання цілі статті (постановка завдання). *Об'єктом нашого дослідження є культурна спадщина регіону в її історичному багатстві і розвитку, а предметом - релігійна толерантність як складова культурної спадщини Миколаївського регіону. Зазначені обставини зумовили мету даної статті – визначити деякі важливі специфічні риси релігійної толерантності та її формування в контексті культурної спадщини регіону.*

Основний зміст статті. Поняття «культурна спадщина» є широко вживаним в міжнародних документах. Його зміст еволюціонував від позначення суто матеріальних цінностей – архітектурних споруд, як це зроблено було в Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, прийнятої 17 Генеральною конференцією ЮНЕСКО у 1972 році [Конвенція об охорані всемирного культурного и природного наследия (Париж, 16 ноября 1972 г.) // <http://www/nhpfund.ru>], до визначення Комітетом міністрів Ради Європи у 1998 році культурної спадщини як такої, що «включає будь-які матеріальні чи нематеріальні ознаки людських починань та будь-який слід людської діяльності, залишений в доквітлі» [Рекомендація NR(98)5 Комітету міністрів Ради Європи «Про освіту з питань спадщини» // http://www.yur_info.org.ua/index.php?lang_id=18menu_id=1839&article_id=262532]. Розглянута під таким кутом зору культурна спадщина охоплює також усталені норми і традиції, що склались в минулому і справляють та справляють дотепер вплив на людську життєдіяльність. До числа цих норм, певно, є сенс віднести й толерантність як якісно визначене соціальне відношення, що проявляється у терпимості до інакшості, у визнанні за індивідом права на духовний суверенітет, у повазі до свободи його особистості, за умови, що виявом своїх прав і основоположних свобод людина жодним чином не обмежує прав і свобод інших, не перешкоджає їм у їх праві на вільне волевиявлення, не нав'язує індивідуально неповторне, властиве суто приватній сфері життя, у ролі типового, зазіхаючи тим самим на цілісність і автентичність громадської сфери.

Важливого значення для більш глибокого осмислення феномена релігійної толерантності, гадаємо, набуває методологічна вимога розглядати власне релігію не лише як видимий соціальний інститут або об'єднання одновірців начолі з формальним лідером. Треба пам'ятати також і про духовно-світоглядні, емоційно-психологічні, історико-культурологічні підвалини такої колективності. Релігійний світ – це світ панування ірраціонально-містичного способу досягнення всієї можливої повноти буття, це, насамперед, внутрішній стан переживання людиною єдності з Абсолютом перед неминучим викликом смерті, це індивідуально-неповторний світ інтимного споглядання себе крізь призму сімейних

традицій та ментальності, стереотипних уявлень про добро і зло, наявне і належне в житті, його мету та сенс тощо. Релігійні системи – це цілісні моральні доктрини [Курас І.Ф., Рибачук М.Ф., Кирюшко М.І., Фещенко П.І. Релігія і політика в сучасній Україні. – К.: ІПЕД НАН України, 2000. - С. 60], що робить їх негнучкими, надто звужуючи їх можливості для визнання за опонентами рівноцінності, рівноправ'я, а відтак і толерантного ставлення до них. Зрештою, релігія - це засіб підтримання автентичності в теперішньому строкатому суспільному середовищі, завдяки чому ми спостерігаємо своєрідний процес ісламізації Західної Європи. Як відомо, прибулі сюди мігранти-мусульмани в більшості своїй утворюють замкнуті соціальні мережі з релігійною громадою в ролі їх ядра і не інкорпорується до автохтонних структур за новим місцем їх проживання.

Розбіжності між різними конфесіями – це насамперед несумісність ціннісна, це відсутність співпадаючих вихідних засад в картинах світу і значеннях, які суб'єктивно формуються й переживаються носіями різних релігій. Боротьба за чистоту своєї віри, яка суб'єктивно сприймається як єдино можливий, а тому правильний вираз Блага і як шлях до нього, водночас виступає й боротьбою проти інших вірувань, які постають не просто як конкуренти або паралельні течії, а переважно як відторгнуті від Абсолюту, від Істини, від Життя, а відтак, природно, можуть розглядатися як такі, що служать фактично їхнім антиподам. Толерантність тут не є і не може бути синонімом духовного компромісу, взаємних догматичних поступок, терпимості щодо індивідуальних новацій з канонічних питань. Очікувати, а тим паче вимагати від керівників релігійних організацій в ім'я толерантності свідомо «поступатися принципами», переймати чужу для них догматичну і культову практику, на нашу думку, виглядає справою марною, безперспективною. Історичний досвід свідчить, що подібні духовні трансформації, як правило, стають результатом глибоких внутрішніх роздумів самих віруючих.

Релігійна толерантність все ж таки за своєю суттю залишається насамперед віротерпимістю, що підтримується законами і силою держави, яка, з огляду на усталені традиції, норми моралі та культури, й встановлює межі прийнятного, дозволеного у реалізації індивідом або групою людей духовних потреб. Релігійна толерантність як віротерпимість передбачає, таким чином, визнання й реальне забезпечення, в тому числі шляхом виховання, з боку держави рівності всіх індивідів у правах і свободах, повагу до специфічних для даного конфесійного напрямку чи течії світоглядних засад, переконань, культової практики, свідоме уникнення дискримінації, образ, переслідувань на ґрунті вірування. Міжконфесійна толерантність потребує від релігійних об'єднань не лише орієнтуватися на зазначені загальні принципи віротерпимості, але й слідувати досягнутим, як правило, за посередництвом світської влади шляхом домовленостей, свідомо обмежуючи себе у духовній експансії та місіонерській активності,

у апеляції до властивих їм самим істин та переконань у стосунках з іншими релігійними об'єднаннями.

Міжконфесійна толерантність неможлива без відкритості до міжцерковного діалогу, без і поза взаємними пошуками спільних точок дотику, всього того, про що можна дійти обопільної угоди, в чому проявляються однакові або вельми подібні позиції. Йдеться, наприклад, про необхідність зміцнення суспільної моралі, участі в патріотичному вихованні, в боротьбі проти тероризму, за збереження пам'яток всесвітньої культурної спадщини, обстоювання цінностей милосердя, важливість добродійних справ тощо. Зрозуміло, що толерантність як така не є синонімом байдужості, пасивно-споглядального ставлення до зла, до злочинних проявів, до знущання над визнаними моральними нормами тощо.

Толерантність знаходить різне конфесійне витлумачення. Так, основою толерантності, на думку православного ігумена В.Новіка, є наступні твердження: 1.Рівність усіх людей у їхній гідності і свободі, як сотворених за образом і подобою Божою. Дуже важливо, що не держава і не суспільство наділяють людину цими якостями, а відтак ніхто інший, крім Бога, не має монополії на істину і права на особливу близькість до неї. 2. Оскільки людина вражена первородним гріхом, то ні вона, ні колективи, ні правлячі структури не гарантовані від помилок. 3. Існують загальнообов'язкові норми поведінки, які мають заборонний характер і які є спільними у світових релігіях (не вбивати, не красти тощо). Вони утворюють етичні засади для порозуміння і миру в міжрелігійних стосунках [Новік В., ігумен. Релігійно-філософські основи толерантності // Людина і світ. – 2003. – № 7. - С. 54].

Абсолютна більшість віруючих не виступатимуть проти названих положень, але це не означатиме автоматичну підтримку їх. Причин для цього багато. Одна з них пов'язана із психологічною неготовністю визнати за іншим право в процесі обміну думками на власний шлях до Бога. Як пише Римський папа Бенедикт XVI: «Ми можемо порівняно легко критикувати чужу релігію, проте ми повинні бути готовими й до сприйняття критики, спрямованої проти нас, проти нашої релігії» [Ратцингер Й. (Бенедикт XVI) Многообразие религий и единый завет. – М.: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2007. - С. 125]. Інша причина полягає в тиску на свідомість ментально, культурно визначених аксіологічних парадигм мислення. Так, на Заході католики, православні чи протестанти у взаєминах між собою відтепер не оцінюють один одного як ворога, як непримиренного суперника. В той же час це не скажеш про ісламський фундаменталізм чи тоталітарні секти.

Ще одна суттєва причина пов'язана із негативним впливом на віруючих не помітних для них самих стереотипів. Як зазначає сучасний український дослідник О.М Шерман, стереотип «спить» у свідомості людини на внутрішньому рівні і сягає базових опозицій міфологічного

світосприйняття: свій - чужий, життя – смерть, порядок – хаос та його архетипів: герой, демонічна сила і т.д. [Шерман О.М. Політичний стереотип : місце у політичному процесі та технології формування засобами масової інформації. – Львів : Сполом, 2008. - С. 18]. Зрештою не можна не згадати про феномен політизації релігії, наслідком якої стають войовнича риторика, непоступливість, вразливість рядових віруючих до зовнішніх маніпуляцій. Вчені наголошують, що, співіснуючи з політикою, релігія завжди тією чи іншою мірою політизується. Ця тенденція у наш час є переважаючою [Никитина А.Г. Политизация религии // Вопр. философии. – 1994. - № 3. - С. 174]. Щоб повернути собі домінуюче положення у суспільстві, покращити престиж, релігія в сучасному секуляризованому суспільстві вимушена звертатись до політичних проблем. Але, з іншого боку, і політики часто звертаються до моральних засад віри, до прямої взаємодії з релігійно-церковними структурами у своїх змаганнях за симпатії виборців.

Проблема толерантності, як відомо, актуалізується в контексті розгортання міжконфесійних, міжцерковних та етноконфесійних, суперечливих за своєю природою відносин, серед яких виділяють типи антагоністичні й антагональні. Міжконфесійні, міжцерковні відносини антагонального типу – це така система взаємозв'язків, спілкування їх суб'єктів, яка позбавлена жорсткої антагоністичної опозиційності і яка характеризується взаємним прагненням до адаптації один до одного, до подолання відчуження при збереженні своєї інакшості, відмінних рис. Це - взаємини релятивної рівноваги інтересів, які базуються на здатності цінувати свободу, права, готовність до діалогу, свідомої відмови від ворожості [Бабій М.Ю. Міжконфесійні конфлікти у контексті взаємовідносин етноконфесійних ідентичностей // Релігія і нація в суспільному житті України й світу / За ред. Л.О.Филипович. – К.: Наукова думка, 2006. - С. 216-217].

Найкращі об'єктивні умови для поступового органічного утвердження таких відносин, на нашу думку, є на регіональному рівні. Саме тут за посередництвом спеціалізованих і повноважних державних інституцій крок за кроком можна налагодити та підтримувати постійні особисті контакти лідерів релігійних організацій і рядових віруючих, сприяти у розв'язанні повсякденних питань, згуртовувати їх зусилля на спільні соціальні проекти і заходи, тим самим формуючи тканину довіри і досвід безконфліктного співіснування.

Пріоритетними принципами регіональної політики у царині релігійних відносин є реалізація конституційних норм і вимог чинного законодавства щодо гарантії свободи совісті, відносин держави і церкви, діяльності релігійних організацій; адаптація загальнодержавної політики до специфічних регіональних умов; відкритість влади до діалогу із всіма конфесіями; об'єктивність, неупередженість, рівність у відношенні до всіх зареєстрованих релігійних організацій; ознайомлення широкого загалу

через місцеві засоби масової інформації з поточною культовою і позакультовою діяльністю церков, деномінацій, окремих об'єднань; залучення релігійних громад до благодійницької діяльності, до патріотичного і морального виховання, до участі у суспільно-політичному житті області.

Сприятливими умовами для реалізації зазначених принципів у практиці повсякденної роботи є чинник спільної історичної долі і загальних для всіх представників місцевої громади проблем; своєрідне культурно-символічне поле того чи іншого регіону, завдяки якому люди, як земляки, здатні відчувати свою близькість і краще розуміти один одного; наявність низки соціальних мереж, каналів комунікацій та спілкування, за допомогою яких формується і функціонує громадська думка, здійснюється соціальний контроль, реалізуються у взаємодії з іншими різні соціальні, психологічні, культурні потреби людей.

Миколаївщина, що входить до складу Півдня, як одного з великих регіонів України, вирізняється багатоконфесійним складом населення. Нині тут зареєстровано 490 релігійних організацій 29 конфесійних напрямів і течій [Тригуб О.П. Релігії та конфесії Миколаївщини // Миколаївщина в новітній історії. – Миколаїв : Вид-во ПП Шамрай, 2007. - С. 245]. Особливістю релігійної мережі регіону є усталений характер мультикультурних традицій у зв'язку з тим, що Північне Причорномор'я з давніх-давен було територією, де життєві хвилі змішували представників різних народів і вірувань. Ще до нової ери на територію теперішньої Миколаївщини прибули жителі славнозвісного Мілета, заснували Ольвію, а до того – вони ж поселилися на острові Березань, де знайдені залишки культових споруд, присвячених Афродиті, і комплекс кам'яних споруд - так званий «Некрополь Скадовського». Прибульці вели доволі інтенсивний торгівельний обмін з місцевими кочовими племенами [Миколаївщина багатонаціональна : з історії етнічних спільнот регіону. – Миколаїв : Атол, 2005. – С. 49]. Згідно з «Житієм Святих Апостолів» після Вознесіння Сина Божого, його учень Андрій Первозваний проповідував у Скифії, Босфоринові. Про це також розповідає Нестор-літописець у «Повісті врем'яних літ». У кінці III ст. на цих землях утворилась готська держава, а у 323- 325 роках - автокефальна Готська єпархія на чолі з єпископом Феофілом. Північ Причорномор'я відвідували Кирило і Мефодій. Після цього вони отримали дозвіл від Римського Папи чинити богослужіння слов'янською мовою.

Північне Причорномор'я довгий час перебувало у зоні впливу Кримського ханства. Тут будувалися мечеті. У стародавньому місті-фортеці Кара-Кермені або Ачі-Кале (м.Очаків) функціонувало 3 мечеті. В селі Тернівка (передмістя Миколаєва) перша мечеть була вже у 1790 р. В самому ж місті вперше мечеть було збудовано у 1869 році. Християнська традиція в регіоні починає відновлюватися у XVIII ст., коли на його території були побудовані перші козацькі церкви. З 60-ти церков, що

існували за часів козаччини, три знаходились на території сучасної Миколаївської області: у Кисляківці (Жовтневий район), в Орлику (м.Первомайськ), у Гарді (Доманівський район) [Релігійні організації на Миколаївщині : Науково-політичний довідник. – Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2001. - С. 10]. З входженням цих земель до складу Російської імперії її освоюють численні переселенці. Варто зазначити, що відповідним Імператорським указом їм були гарантовані свобода віросповідання, право будувати церкви і мати своїх власних священнослужителів. Окрім православних, тут з'являються римо-католицькі, лютеранські, пізні протестантські, мусульманські, іудейські громади. Перший костюл в Миколаєві був побудований у 1794 році, а згодом такий же - у с. Киселівка. Сьогодні костел Святого Йосипа не лише центр релігійного життя католиків Миколаєва, але й місце проведення цікавих культурних заходів. Ініціатором побудови лютеранської кірхи, у приміщенні якої відновлене після тривалої перерви богослужіння, був військовий губернатор Миколаєва, головний командир Чорноморського флоту адмірал О.С.Грейг (1816 -1833) [Никитин В.И. На круги своя. История прихода евангелическо-лютеранской церкви Христа Спасителя г. Николаева. – Николаев : Изд-во Ирины Гудым, 2006].

Варто визнати те, що ще далеко не повно використовуються можливості краю для розгортання туристичних маршрутів історико-релігієзнавчого спрямування, значення яких полягає не лише у безпосередньому задоволенні допитливості людей. Як це слушно зазначається в дисертації Е. Слободенюк, через туризм реалізується особиста свобода, формується толерантність, відкритість до «іншого» буття людини [Слободенюк Е.В. Туризм як чинник гуманізації відносин між народами. Автореф. дис. канд. філософ. наук. — Київ, 2003. - С.6]. На сьогоднішній день в області залишились 2 храми, побудовані у XVIII ст., 34 – у XIX ст., 12 – на початку XX ст. Перлиною серед них можна вважати дванадцятиглавий Свято-Михайлівський Пелагеевський монастир, побудований 110 років тому під керівництвом запрошеного з Німеччини архітектора у стилі модерн з вмонтованими у купольні хрести дзеркалами, унікальним порцеляновим вівтарем, незвичними для православ'я скульптурними зображеннями святих всередині приміщення. Ніде в дореволюційній Росії такого не було. Доповнює враження від побаченого природний краєвид надзвичайної краси [Свято-Михайлівський Пелагеевський монастир. – Миколаїв: Вид-во Ірини Гудим, 2007. – 64 с.]. Час і колишня влада не пошкодували цю унікальну споруду. Сьогодні тут проводяться реставраційні роботи і діє жіночий монастир, приїзять паломники і численні туристи. Іншою відомою православною пам'яткою краю є Касперівська ікона Божої Матері [Касперівська ікона Божої Матері – культурна та духовна пам'ятка Півдня України // Історія півдня України від найдавніших часів до сучасності: Зб. наук. праць . – Миколаїв; Одеса, 1992. – Ч.2. – С. 60-68].

Приклади людяності у ставленні до іновірців в регіоні у минулому також належать до його культурної спадщини. Так, коли 1 травня 1881 року, як і в деяких інших містах, в Миколаєві розпочались єврейські погроми, то саме завдяки рішучим діям військового губернатора вдалося їх швидко зупинити. Очільники більшості інших міст проявляли бездіяльність і тим самим фактично потурали погромам [Щукин В.В., Павлюк А.Н. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец XVIII-начало XX века). – Николаев:Изд-во Ирины Гудым, 2009. – С.149]. Непоодинокими були приклади переховування євреїв місцевим населенням від репресій з боку фашистських окупантів під час Другої світової війни.

Висновки. Ми маємо відзначити, що релігійна толерантність постає як важлива передумова і складова соціально-політичної стабільності в неоднорідному в етноконфесійному плані суспільстві. Вона виступає сприятливим фоном для розмаїття міжконфесійних, міжцерковних відносин на принципах взаємного визнання прав і свобод, рівності у ставленні держави до всіх легітимних суб'єктів цих відносин. Як особливе соціальне, психологічне відношення, як один із позитивних паттернів співжиття людей часів історичного минулого вона належить до культурної спадщини. Регіональна складова такої загальнонаціональної спадщини виступає оптимальним контекстом для діяльності щодо формування і підтримання толерантності.

А н о т а ц і ї

В статтє **В.А. Ханстантинова «Религиозная толерантность и культурное наследие региона»** проанализированы содержание и особенности феномена религиозной толерантности. Рассмотрены трудности ее внедрения в практику межконфессиональных, межцерковных отношений. Освещены принципы региональной политики и воспитательный потенциал культурного наследия Николаевщины для утверждения ценностей религиозной толерантности.

Ключевые слова: *религия, толерантность, нетерпимость, регион, культурное наследие, межконфессиональные отношения.*

In the article of V.Khanstantynov "Religious tolerance and cultural legacy of region" essence and features of religious tolerance are analysed. Main obstacles in relation to its introduction in practice of interconfession, interchurch relations are considered. Some principles of regional policy and educating potential of the cultural legacy of Nickolaev region in order to ratify values of religious tolerance are lighted up.

Keywords: *religion, tolerance, intolerance, region, cultural legacy, interconfession relations.*